



#### Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 01.03.2026

Kabul Tarihi: 20.04.2026

Yayın Tarihi: 22.06.2026

Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi, 2026, 6(1): 125-137

#### Research Article

Received Date: 01.03.2026

Accepted Date: 20.04.2026

Published Date: 22.06.2026

DOI Number: 10.59902/yazit.1900491

## LOKMAN BÖRİHAN'IN İMAM MATURİDİ ROMANINDA TARİHSEL ŞAHSİYETİN KURGUSU

The Fictionalization of Historical Figures in Lokman Börihan's Novel *İmam Maturidi*

Büşra YEMENOĞLU AVCI\*

### ÖZ

Özbekistan'ın 1991 yılında bağımsızlığını kazanması; edebiyat dünyasında ideolojik kısıtlamaların terk edildiği, milli kimlik inşası doğrultusunda tarihsel köklere yönelmenin hız kazandığı ve bireyin iç dünyasını merkeze alan İstiklal Dönemi (Mustaqillik) edebiyatının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu çalışma, söz konusu edebi dönüşümün en nitelikli örneklerinden biri olan Lokman Börihan'ın (Luqmon Bo'rixon) İmam Maturidi romanını; tarihsel bir şahsiyetin kurgusal bir özneye dönüşme süreci ve insani boyutlarıyla yeniden kurgulanması odağında, metin merkezli bir analiz yöntemiyle incelemektedir. Çalışmanın kuramsal çerçevesi; eseri dışsal tarihi verilerden bağımsız, kendi iç estetik bütünlüğü ve kurgusal yapısı içinde ele alan Yeni Eleştiri ve Anlatıbilim ilkelerine dayanmaktadır. İnceleme sonucunda; Sovyet dönemi realizminin sunduğu tek tip kahraman yapısını aşan Özbek edebiyatının, modern anlatı teknikleri ve çok boyutlu karakter inşasıyla yeni bir evreye geçtiği görülmektedir. Karakterin insanileştirilmesi süreci; yazarın kullandığı öznel bakış açıları, zihinsel akışı yansıtan iç monologlar ve kronolojik zamanı hatıralarla genişleten zamansal kırılmalar üzerinden sistematik bir tahlile tabi tutulmuştur. Lokman Börihan'ın, İmam Maturidi'yi tek boyutlu bir figür olmaktan çıkararak; evlat kaybıyla sarsılan bir baba, mutsuz evliliğinde sükût eden bir eş ve torununa düşkün bir dede olarak, E.M. Forster'ın tanımıyla "yuvarlak karakter" modelinde resmettiği saptanmıştır. Sonuç olarak bu çalışma; insani boyut ve ahlaki erdemler gibi kavramları metnin teknik yapısıyla temellendirmekte ve Börihan'ın kurgusunun, Yeni Özbekistan vizyonunun merkezinde yer alan insan onurunu yüceltme hedefinin edebiyattaki en yetkin yansımalarından biri olduğunu kanıtlamaktadır.

**Anahtar Sözcükler:** Özbek edebiyatı, Lokman Börihan, İmam Maturidi, Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı, karakter kurgusu

### ABSTRACT

Uzbekistan's independence in 1991 paved the way for the emergence of the Independence Era (Mustaqillik) literature, characterized by the abandonment of ideological constraints, an accelerated return to historical roots in the construction of national identity, and a focus on the individual's inner world. This study examines Luqmon Bo'rixon's novel *İmam Maturidi*, one of the most distinguished examples of this literary transformation, through the lens of New Criticism and Narratology, focusing on the rediscovery of a historical genius and his portrayal within human dimensions. The analysis reveals that Uzbek literature has transcended the stereotypical hero archetypes of Soviet-era realism, entering a new phase of multidimensional character construction through modern narrative techniques, temporal shifts

\* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara-Türkiye. E-posta: busrayemenoglu@gmail.com. ORCID: 0000-0002-2893-2753.

(analepsis), and varied perspectives. It is determined that the author elevates Imam Maturidi beyond a one-dimensional figure, depicting him as a "round character" -in E.M. Forster's terms -by portraying him as a father devastated by the loss of a child, a husband suffering in a silent and unhappy marriage, and a grandfather devoted to his grandson. The political crises and sectarian conflicts in the novel serve not only as stages to showcase the Imam's intellectual brilliance but also as thematic testing grounds that dramatize his human virtues such as patience, mercy, and forgiveness. By blending Imam Maturidi's profound intellectual heritage with diverse character traits- including his sorrows, joys, and human responsibilities- the work transforms a historical figure into a living, breathing guide for contemporary readers. Consequently, this study demonstrates that Bo'rixon's narrative is one of the most competent literary reflections of the "New Uzbekistan" vision, which prioritizes the exaltation of human dignity and the reconstruction of national identity through spiritual depth.

**Keywords:** Uzbek literature, Luqmon Bo'rixon, Imam Maturidi, Independence Period Uzbek Literature, character construction

## Giriş

Özbekistan'ın 1991'de bağımsızlığını ilan etmesi; toplumsal ve siyasi hayatın yanı sıra, edebiyat ve düşünce dünyasında da köklü bir zihniyet değişimini beraberinde getirmiştir. Sovyet döneminin ideolojik kısıtlamalarından kurtulan Özbek edebiyatı; temalarından anlatım tarzına kadar her alanda özgürleşerek İstiklal Dönemi (Mustaqillik) adıyla anılan özgün bir kimlik kazanmıştır (Yoldaşev, 2020: 80). Bu yeni dönem en belirgin özelliği, yazar ve şairlerin odak noktalarını toplumsal olaylardan bireyin iç dünyasına kaydırmasıdır. Artık dış dünyadan ziyade insanın ruhsal durumu, kalbindeki sızılar ve derin duygusal tahliller edebiyatın merkezine yerleşmiştir (Karimov, 2010: 11). İnanç özgürlüğünün önündeki engellerin kalkmasıyla birlikte İslami motifler, Kur'an ayetleri ve hadisler edebî eserlerde yeniden yer bulmaya başlamıştır. Aynı zamanda Batı edebiyatında köklü bir geçmişi olan ancak Sovyet baskısı nedeniyle daha önce engellenen sürrealizm, varoluşçuluk gibi modernist akımlar da edebiyat dünyasına dahil olmuştur (Karimov, 2010 :15). Edebiyatın milli kimlik inşası etrafında bu şekilde yeniden yapılanması, tarihe mal olmuş dini ve kültürel figürlerin edebi eserlerde yeniden hayat bulmasına zemin hazırlamıştır. Bu eğilimin günümüz Özbek edebiyatındaki en başarılı temsilcilerinden biri olan Lokman Börihan, İmam Maturidi romanıyla söz konusu süreci somutlaştırmıştır. Yazar; Sovyet rejimi boyunca unutturulmak istenen büyük İslam âlimini, statik bir figür olmanın ötesine taşıyarak, Özbek halkının manevi kimliğini ayakta tutan yaşayan bir değer olarak yeniden kurgular.

Özbekistan Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyoyev'in müellifi olduğu Yeni Özbekistan Stratejisi (Yangi O'zbekiston Strategiyasi) adlı eser hem siyasi bir yol haritası hem de ülkenin kültürel ve edebi dünyası için bir zihniyet dönüşümü bildirisi niteliği barındırmaktadır. Eserde vurgulanan Milli dirilişten – Milli yükselişe ilkesi ve Yeni Özbekistan vizyonunun merkezinde yer alan insan onuru kavramı; tarihi

ahsiyetlerin ulaşılamaz birer put olmaktan çıkarılarak, tüm insani halleri ve erdemleriyle gerçek birer karaktere dönüştürülmesini teşvik etmiştir. Börihan'ın, bu ahsiyeti kürsüdeki mutlak otoritesi dışında, kederli bir baba ve şefkatli bir e olarak kurgulaması, Mirziyoyev'in stratejisinde yer alan insanı ve onun manevi onurunu her şeyin üstünde tutma ilkesiyle doğrudan örtüşmektedir. Bu yönlendirme, Börihan tarafından da bizzat teyit edilmektedir. Yazar, romanın son bölümünde yer alan "Melliften" başlıklı notunda, eseri kaleme alma motivasyonunu Şu sözlerle açıklar: "Bugün büyük atalarımızı, dünyaca ünlü alimlerimizi yüceltmek, onların ilmi ve yaratıcı miraslarını derinlemesine incelemek ve geniş çapta tanıtılmak konularına devletimiz büyük önem vermektedir. Sayın Cumhurbaşkanımız Şevket Mirziyoyev'in girişimiyle İmam Maturidi Uluslararası İlim ve Araştırma Merkezinin kurulması, dncemizin açık bir kanıtıdır. Bu merkeze verilen görevler son derece ciddi ve önemlidir. Őunu söyleyebiliriz ki, bu görevlerin çoğu yazarlarımıza ve Őairlerimize de aittir" (Bo'rixon, 2022: 284).

Bu çalışmanın temel amacı, Lokman Börihan'ın İmam Maturidi romanı üzerinden, yazarın tarihsel bir şahsiyetin ilmi otoritesini beer yönleri ve duygusal derinliğiyle bütünleştiren kurgusal yaklaşımını analiz etmektir. Çalışma; Maturidi'nin bir e, baba ve dede olarak yaşadığı insani sarsıntılarını, hayal kırıklıklarını ve ahlaki olgunlaşma sürecini merkeze almaktadır. Böylelikle, yazarın bağımsızlık sonrası zbek edebiyatında zaafı ve erdemleriyle yaşayan gerçek insan modelini nasıl inşa ettiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın nemi ise  temel boyutta ne çıkmaktadır: İlki, Sovyet döneminde baskılanan milli ve dini kimliğin yeniden inşasını belgelemesi; ikincisi, zbek edebiyatındaki odağın bireyin i dünyasına kaydığını kanıtlaması ve sonucusu, kutsallatırılmı bir figürün empati kurulabilir bir karaktere dönüştürülmesinin, tarihsel bir dehanın ğretile-rini günümüz okuyucusu için nasıl daha erişilebilir kıldığını göstermesidir.

Çalışmanın teorik derinliği, karakterin insaniletirilmesi sürecini sadece tematik bir vurgu olarak değil, edebi tekniklerin sistematik bir sonucu olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, karakterin i dünyasındaki kırılmalar iç monolog ve zihinsel akış teknikleri üzerinden; anlatıcının okuyucuyla kurduğu duygusal mesafe bakış açısı ve anlatıcı konumu üzerinden; karakterin çocuklukta bilgeliğe uzanan gelişimi ise zamansal kırılmalar ve Bildungsroman (oluşum romanı) ğeleri üzerinden çözümlenmiştir. Çalışmanın sınırları, İmam Maturidi karakterinin kurgusal inasıyla çizilmiştir.

### **İmam Maturidi Romanı**

Lokman Börihan, *İmam Maturidi* romanında, 10. yüzyılda Maverünnehir bölgesinde yaşanan kargaayı, İslam dünyasının bu büyük aliminin hayatı ekseninde kurgulamıtır. Tarihi ve biyografik nitelik taşıyan bu eser, dönemin siyasi olaylarını akıl ve vahiy tartımalarıyla birleştirerek sunar. Romanı tam anlamıyla kavrayabilmek için, İmam Maturidi'nin İslam düşüncesindeki yerini bilmek gereklidir.

Çünkü yazar, bir yaşam öyküsünü aktarmanın yanı sıra, İslam inanç tarihinin en zorlu dönemlerinden birinin düşünce dünyasını da gözler önüne sermektedir.

Sünni kelâm geleneğinin kurucu düşünürlerinden, büyük tefsir ve hukuk âlimi Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Maturidi es-Semer-kandî, İslam düşünce tarihinin en önemli simalarından biridir. İmam Maturidi, Abbasîlerin gücünü yitirdiği, Samanoğulları'nın ise Maverâünnehir'e hâkim olduğu hareketli bir dönemde Semerkant'ta yaşamıştır. Kaynakların, bölgenin nüfus yapısı ve eserlerindeki dil özelliklerinden hareketle Türk asıllı olduğunu doğruladığı Maturidi içine doğduğu zengin kültürel ortamdan beslenmiştir (Özen, 2003: 146).

İmam Maturidi, İslam düşüncesinde derin görüş ayrılıklarının yaşandığı; bir tarafta Mutezile ekolünün aşırı akılcı yorumları, diğer tarafta ise sadece nakle odaklanıp akli yorumu dışlayan Selefiyye'nin bulunduğu gerilimli bir ortamda ilim yapmıştır (Önal, 2013: 340). Maturidi'nin geliştirdiği metodoloji, bu iki uç arasında stratejik bir orta yol bularak Sünni düşünceyi sistematik bir zemine oturtmayı amaçlamıştır. Maturidi'nin sisteminin temelini oluşturan bilgi teorisine göre doğru bilgiye ulaşmak tek bir yolla olmaz; bilgi, dış dünyayı algılayan sağlam duyular, verileri analiz eden akıl yürütme ve peygamberler kanalıyla gelen doğru haberlerin bütüncül bir şekilde değerlendirilmesiyle elde edilir (Önal, 2013: 352).

İmam Maturidi, kurduğu teolojik sistemde akla merkezi bir rol vererek onu vahyin anlaşılması ve yorumlanması sürecinde vazgeçilmez bir araç olarak konumlandırmıştır. Onun bu dengeli metodolojisi, dönemin çetrefilli kelâm tartışmalarına getirdiği özgün çözümlerde açıkça görülür. Örneğin insan iradesi ve kader meselesinde; fiillerin yaratılmasını Allah'a, bu fiillerin seçilip kazanılmasını ise insana nispet eden Maturidi, böylece insanı ne sorumluluğunu yok sayan mutlak bir kaderciliğe mahkûm etmiş ne de ilahi iradeyi sınırlandıran aşırı bir özgürlükçülüğe savrulmuştur (Özen, 2003: 168).

Onun entelektüel mirasının temel taşlarını, Sünni kelâmının doktrinlerini savunan en erken metinlerden olan iki başyapıtı oluşturur: Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vilâtü'l-Kur'ân. Bu ana eserlerin yanı sıra, muhalif grupların (Mutezile, Karamiye vb.) görüşlerini çürütmek amacıyla kaleme aldığı reddiyeler, onun inanç sistemini hem kuran hem de savunan çift yönlü rolünü gösterir (Özen, 2003: 165). İmam Maturidi, Ebu Hanife'nin temel ilkelerini akılcı delillerle sistemleştirmiş; bu yaklaşım özellikle Maverâünnehir, Orta Asya ve Türk halkları nezdinde asırlarca kabul görmüştür.

Maturidilik, Eş'arilik ile birlikte Sünni İslam dünyasının inanç esaslarını belirleyen iki ana ekolden biridir. Bu düşünce sisteminin kökleri, büyük İslam hukukçusu Ebu Hanife'nin görüşlerine dayanır. İmam Maturidi, Ebu Hanife'nin ortaya koyduğu temel ilkeleri akılcı delillerle destekleyip sistemleştiren kurucu isimdir.

Tarihsel süreçte Maturidilik, özellikle Hanefî mezhebini benimseyen Müslümanlar arasında, bilhassa Maverâünnehir, Orta Asya ve Türk halkları nezdinde

yayılmıştır. Akıl ile vahyi (nakli) başarılı bir şekilde uzlaştıran bu dengeli yaklaşım, ekolün geniş bir coğrafyada asırlarca kabul görmesini sağlamıştır. (nal, 2013: 350).

Tarihsel Maturidi; İmamı'1-Hda (Hidayet nderi) unvanıyla anılan, ciddi ve sistem kurucu bir limdir. Yazar Lokman Börihan ise bu tarihsel iskeletin üzerine insan bir doku giydirmiştir. Yazar, Maturidi'yi ulaşılmaz bir heykel olmaktan çıkarıp hznlenen, sevinen, evlat acısı çeken ve sabreden bir insan-ı kâmil olarak yeniden inşa etmiştir.

Roman, 10. yüzyılın başlarında Maveraynnehir'i sarsan büyük bir siyasi krizle başlar. Samani Hükümdarı Ahmed bin İsmail'in bir suikasta kurban gitmesi, devletin kalbinde derin bir otorite boşluğuna yol açar. Henüz sekiz yaşındaki Nasr bin Ahmed'in tahta çıkması ise muhalif gleri harekete geçirir. Bu karmaşayı fırsat bilen İşhak bin Nuh'un Semerkant'ı işgal etmesiyle şehir, korku ve belirsizliğe teslim olur; çarşılar kapanır, halk evlerine hapsolür. Bu siyasi çalkantı, fikr ayrılıkları da tetikler; Karmatiler ve Mutezile gibi gruplar, toplum üzerindeki etkilerini arttırmak için bu kaos ortamından faydalanmaya başlar.

şehri saran bu kaosun tam ortasında, eğitimini Bağdat'ta tamamlayıp dönen Hattat Nuri, hocası İmam Maturidi'ye ulaşmaya çalışmaktadır. Semerkant genelindeki korku iklimine rağmen İmam Maturidi, mahallesindeki mütevazı evinde ilmi çalışmalarını sürdürmekte ve talebe yetiştirmeye devam etmektedir. Ancak İmam'ın bu vakur duruşu, Semerkant Kadısı İdris şami'nin karanlık emelleriyle tehdit altındadır. Görünürde devlete sadık bir kadı olan İdris şami, aslında babasının idamı nedeniyle intikam ateşiyle yanan ve gizliden gizliye Karmatilere hizmet eden biridir. şami, İmam Maturidi'nin halk üzerindeki sarsılmaz itibarını yıkmak ve şehri içten içe krtmek için sinsi bir planı yürürlüğe koyar.

İdris şami, sinsi planlarını uygulamak için önce İmam Maturidi'nin çocukluk arkadaşı Vasık Lali'yi hedef seçer. Mutezile mezhebine mensup olan Vasık, kibri ve hırsı nedeniyle İmam'a karşı duyduğu rekabeti bir düşmanlığa dnştrmştir; şami de bu nefreti körükleyerek onu İmam'ın üzerine salar. Aynı zamanda genç müzisyen Cevad bin Feyyaz'ı, çeşitli tehditlerle casusluğa zorlar. İmam'ın ilim halkasına sızan Cevad, topladığı bilgileri şami'ye rapor eder. Bu bilgileri kullanan şami, İmam ile yeni atanan Vali'nin arasını açmak için İmam'ın yazdığı iyi niyet mektubunu bir meydan okuma gibi gösterir. Bununla da yetinmeyip, halka ağır gelen zm vergisi gibi kararları teşvik ederek toplumu isyan noktasına getirmeyi amaçlar.

Siyasi gerilim tırmanırken, düşünsel çatışmalar da Eyyb Mescidi ve medreselerde halka açık tartışmalara dönüşür. İmam Maturidi; aklı dini naklin önüne koyan ve insanın kendi kaderini yarattığını savunan Mutezile görüşüne karşı, Ehl-i Sünnet'in dengeli çizgisini güçlü delillerle savunur. Olayların düğümlendiği asıl nokta ise Buhara'dan gelen limlerin ve devlet adamlarının huzurunda, Czcaniye

Medresesi'nde yapılan büyük münazaradır. Bu, görünürde iki şahsın tartışması-yken aslında iki zıt dünya görüşünün çarpışmasıdır. İmam Maturidi, rakibi Vasık Lali'nin iddialarını hem mantık hem de ayet ve hadislerle çürüterek onu bilgi gücüyle mağlup eder. Ancak hikâyenin gidişatını asıl değıştiren olay, tartışmanın ardından Vasık Lali'nin evinde yaşanır: Vasık'ın oğlu İnayet, eve getirdiği şüpheli misafirin üzerinde gizli bir mektup bulur. Bu mektup, gizemli misafirin aslında İdris şami'nin oğlu olduğunu deşifre etmekle kalmaz, aynı zamanda Kadı İdris şami'nin dış güçlerle iş birliği yapan bir casus olduğunu ve devleti içeriden yıkmayı hedeflediğini gün yüzüne çıkarır.

İdris şami, vatana ihanet ve dış güçlerle iş birliği suçlamasıyla yargılanır. Belgelerin kesinliği karşısında hem devletin hem de halkın vicdanındaki hüküm tek-tir: İdam. Ancak bu noktada İmam Maturidi'nin erdemli şahsiyeti devreye girer. Kendisine en ağır iftiraları atan ve hayatını kâbusa çeviren bu adamın dahi idam edilmesine karşı çıkan İmam; şami'nin öldürülmesini değil, pişmanlık duyarak hakikate yönelmesini savunur. Ne var ki İmam henüz sözlerini tamamlamadan, Halid Halaç kılıcıyla şami'nin cezasını infaz eder.

Babasının karanlık mirasını reddeden oğlu İzra, bu idama rağmen İmam'ın merhametli duruşundan derinden etkilenir. İmam'ın manevi korumasına girer ve mütevazı bir zanaatkâr olarak yeni bir hayata başlar. Benzer bir dönüşüm Vali Halid Halaç'ta da yaşanır. Siyasi çalkantılar ve eşi Süreyya'nın kaybıyla sarsılan Halaç, dünyevi makamların geçiciliğini anlayarak valiliği bırakır. İmam'ın feyzinden nasiplenerek halkın 'Halaç Ata' diye anacağı bir gönül erine dönüşür.

Semerkant'taki siyasi kaos, Ebu Abdullah Ceyhani'nin valiliğiyle son bulur. Ceyhani, İmam Maturidi'ye Baş Kadılık teklif etse de İmam, ilmin vakarı ve taraf-sızlığı adına bu makamı reddeder. Ömrünü mütevazı evinde eserlerini tamamla-yarak nihayete erdirir. Roman; karlı bir kış gününde tüm Semerkant halkının bir beyaz kervana dönüştüğü, dualar ve gözyaşlarıyla uğurlanan o vakarlı cenaze tö-reniyle sona erer.

Romadaki olay hareketliliği ve yaşanan çatışmalar, Lokman Börihan'ın kur-gusunda yalnızca birer hikâye anlatımı değil; karakterin ruhsal derinliğini ve ah-laki dönüşümünü görünür kılan stratejik unsurlardır. Yazar, Sovyet realizminin o tek boyutlu ve kalıplaşmış iyi-kötü şablonlarını yıkararak; İmam Maturidi roma-nında hırsları, hayal kırıklıkları ve içsel uyanışlarıyla hayatın içinden, gerçekçi bir karakter var etmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde, İmam Matu-ridi'nin bir alim olmanın ötesindeki insani çehresi, ailevi sorumlulukları ve şahsi-yetinde somutlaşan erdemler ele alınacaktır.

### **İmam Maturidi Karakterinin Kurgulanışı ve İnsani Boyutu**

Lokman Börihan tarihsel kronolojiyi modern estetik değerlerle bütünleştiren-kurgusuna sanatsal bir derinlik kazandırır. Yazarın bu tutumu; İmam Matu-ridi'yi bir alim olmaktan çıkarır, kararlarındaki gerginlik ve iç çatışmalarıyla

yaşayan bir karakter olarak kurgulanmasının kuramsal zeminini oluşturur (Abdulayeva, 2024: 287). E.M. Forster, romanlardaki karakterleri "yalınkat" ve "yuvarlak" olarak ikiye ayırır; yalınkat karakterler sadece tek bir belirgin özellik veya düşünceden ibaret olan, derinliği bulunmayan figürlerdir. Ancak bir karakterin kişiliğine birden fazla özellik, duygu ya da karmaşıklık girmeye başladığında, o karakter tek boyutlu olmaktan çıkıp gerçek bir insana benzemeye, yani yuvarlaklaşarak derinlik kazanmaya başlar (2016: 108). Böhman da bu kuramsal çerçeveye uygun olarak Maturidi'yi, belirli bir fikri temsil eden yalınkat bir tip yerine, çok boyutlu ve gelişim gösteren yuvarlak karakter modeliyle inşa eder. İmam Maturidi romanda, dini ve felsefi tartışmaların merkezindeki tarihî bir figür olmanın yanı sıra; hüznüleri, ailevi sorumlulukları ve beşerî yönleriyle ete kemiğe bürünmüş gerçek bir karakterdir. Yazar onu; tevazu, adalet ve bilgeliği şahsında birleştiren örnek bir insan modeli olarak kurgularken, bu erdemleri karakterin içsel çatışmalarıyla harmanlayarak ona derinlik kazandırır.

Roman, Maturidi'nin toplumsal rolündeki olgunlaşma sürecini Muhammed isminden başlatarak kronolojik bir sırayla sunar. Ancak yazar, bu doğrusal zaman akışını sık sık geriye dönüş teknikleriyle kırarak anlatı zamanını genişletir. Bu anlatı stratejisi, eserin bir Bildungsroman (oluşum romanı) karakteri taşımasını sağlar; zira okuyucu İmam'ın ulaştığı sonuçla birlikte, o sonuca varırken geçtiği insani ve zihni evreleri de deneyimler. Yazar, İmam'ın talebelik yıllarındaki yoğunlaşma sürecini sunarken hâkim (ilahî) anlatıcı konumunu muhafaza etmekle birlikte, karakterin duygusal dünyasına yaklaştıkça öznel bakış açısına başvurur. Bu teknik sayesinde öğrenme aşkı soyut bir kavram olmaktan çıkar; karakterin zihnindeki yeni dünyalar ve toplumun ona bakışındaki yabancılaşma bizzat İmam'ın iç dünyasından aktarılır:

İmam Ebu Mansur, köy öğretmeni olan babasından ilk derslerini aldığı günleri hep özlemle hatırlardı. O zamanlar genç Muhammed'in kalbi ve zihni öğrenmeye ve anlamaya susamıştı. Hocalarına rahat vermezdi. Daha sonra Semerkant'taki ünlü Cüzcaniye Medresesinde eğitim aldı. Hırs ve şevkle çalıştı. Her ders, her öğreti, zihninde, kalbinde ve düşüncesinde yeni bir dünya açardı. Genç Muhammed o kadar heyecan ve gayretle çalışıyordu ki, çevresini ve toplumu unuttu. Hatta tatil zamanlarında köyüne döndüğünde, tanıdıklarının ona tuhaf baktığını, birilerinin acıyarak başlarını salladığını, başkalarının ise alaycı bir şekilde güldüğünü fark etmezdi bile. Akıllı fikri kitaplarda ve derslerdeydi. Yürürken de otururken de ezberlediklerini içinden tekrar eder, öğrendiklerine örnekler arardı (Bo'rixon, 2022: 31-32).

Romandaki gençlik tasvirleri, İmam Maturidi'nin hitabet yeteneğinin doğuştan kusursuz olmadığını; aksine zihni fikirle dolup taşan ancak bu düşünceleri dile dökerken zorlanan, heyecanlı bir mizaca sahip olduğunu gösterir. Yazar burada, İmam'ın dehasını soyut bir anlatımla övmek yerine, onun eksikliklerini dramatisasyon tekniğiyle görünür kılar. Hocası Ebû Bekir İyadî'nin huzurunda

konuŖurken kelimeleri karıŖtırması veya heyecandan yutkunması, karakterin idealize edilmiŖ bir alim tipi olmasını engeller. Bu insani zaaf lar, karakterin E.M. Forster'ın tanımladığı yuvarlak karakter modeline evrilmesini sağlar. Zira karakter, sadece üstün başarılarıyla değil, insani sınırları ve bu sınırları aŖma çabasıyla ete kemiğe bürünür. Yazar bu sahnede, ilahi anlatıcı konumunu korumakla birlikte, odağı diğer talebelerin ve hocasının gözlemlerine kaydırarak gözlemci bakıŖ açısı düzlemi kurar. Maturidi'nin heyecanı, anlatıcının doğrudan yorumundan ziyade, çevresindekilerin tepkileri üzerinden inŖa edilir. Bu çok sesli bakıŖ açısı, karakterin içsel dinamizmini dıŖ dünyaya yansıtan bir ayna görevi görür:

Ebu Bekir İyadı, bütün talebelerin bir tebessümüne, bir takdirine can attığı hoca, Muhammed'e özel bir sevgiyle bakardı. Bu talebe, hoca tarafından sorulan soruya, her zamanki gibi biraz heyecanlanarak ve aceleyle cevap verirdi. Bazen dudaklarından tükürük sıçardı, bazen cümleleri karıŖtırdı, bazen de bir düşünceyi tamamlamadan başka bir düşünceye geçirdi. Bu durum diğer talebeler tarafından ciddi bir kusur, bilgide eksiklik olarak görülürdü. Hocanın uyarıda bulunmasını ve talebenin bilgisini düşük değerlendirmesini beklerlerdi. Ancak, Mevlâna İyadı, Muhammed'in cevaplarını sanki bir musiki dinliyormuŖ gibi hafifçe gözlemlerini kapatarak ve başını sallayarak dinler, yüzünde büyük bir memnuniyet ifadesi belirir, yorumlarını bitirdiğinde onu hoŖ laflar ile tebrik ederdi (Bo'rixon, 2022: 59).

İmam Maturidi'nin kızı Gülsün'ün, babasının eski kıyafetlerinden ve gösteriŖsiz eŖeđinden Ŗikâyet etmesi, karakterin toplumdaki büyük itibarı ile özel hayatındaki aŖırı sadeliği arasındaki zıtlığı gözler önüne serer. Yazar, bu ailevi sitemler aracılığıyla Maturidi'yi ulaŖılamaz bir kutsal figür olmaktan çıkarır; onu en yakınları tarafından bile tam anlaŖılamayan, sabırlı ve mütevazı bir baba olarak kurgular. Anlatıbilimsel açıdan burada kullanılan çatıŖma unsuru, karakterin kamusal kimliği ile aile içindeki bireysel varlığı arasındaki gerilimi dramatize ederek okuyucuya sunar. Yazar bu sahnede anlatı stratejisini deđiŖtirerek deđiŖken bakıŖ açısına başvurur; olaylara İmam'ın değil, kızı Gülsün'ün bakıŖ açısından yaklaŖır. Bu teknik, Maturidi'nin baba rolündeki insani sınırlarını ve sabrını daha görünür kılar. Zira büyük bir alimin kutsallığı, gündelik hayatın sıradan Ŗikâyetleri ile çarpıŖtırılarak karakterin derinliği sađlamlaŖtırılır:

“Babamız bizi her zaman utandırıyor,” diye halasına yakındı bir gün Gülsün, “izzet ve itibarına uygun giysiler giymiyor. Sade, süssüz kıyafetleri tercih ediyor. Tek bir eŖeđi var, o da ölmediği sürece kurtulamayacağız (Bo'rixon, 2022: 153).

İmam Maturidi'nin ahlakı, derin bir cömertlik ve eŖsiz bir merhametle yođrulmuŖtur. Kendisine sunulan hediyeleri ve paraları daha evine varmadan yolda karŖılaŖtıđı ihtiyaç sahiplerine, dullara ve yetimlere dağıtması; onun dünya malına karŖı sergilediği kayıtsız tutumu somutlaŖtırır. Yazar, bu davranıŖlar aracılığıyla Maturidi'nin alim kimliğinin ötesine geçen toplumun dertleriyle dertlenen bir gönül insanı vasfını dramatize ederek sunar. Anlatıbilimsel açıdan bu sahnelerde

kullanılan özetleme tekniği, İmam'ın bu cömert davranışının bir defaya mahsus olmadığını, karakterin doğasının ayrılmaz bir parçası haline geldiğini vurgular. Karakterin bu toplumsal duyarlılığı metinde şu ifadelerle desteklenir: "...elinde üç-beş akçeden fazla para durmazdı. Halkın ihlas ve sevgiyle verdiği bağışları, eve varmadan dul ve yetimlere dağıttırdı." (Bo'rixon, 2022: 153).

İmam Maturidi'nin romandaki ahlaki bütünlüğü, çocukluk anılarına kadar uzanan güçlü bir süreklilik sergiler. Yazar, anlatı zamanını dondurarak başvurduğu geriye dönüş tekniğiyle, karakterin olgunluk dönemindeki bilgeliğinin tesadüfi olmadığını kanıtlar. Henüz küçük bir çocukken, kuyuya düşen bir avcıya yardım etmesi ve adamın minnetle kendisine uzattığı keklıği reddetmesi; Maturidi'nin doğuştan gelen merhamet ve adalet duygusunun en erken kurgusal işaretidir. Yazar bu çocukluk kesitinde, hâkim anlatıcı aracılığıyla karakterin saf ve hesapsız adalet anlayışını dramatize eder: "Adamcağız o kuş için çukura düştü! Verdiğini alırsak, bugün boş dönerdi." (Bo'rixon, 2022: 57).

İmam Maturidi'nin eğitim hayatındaki mutlak yoğunlaşma dönemi yerini insani bir uyanışa bırakır. Yazar, İmam'ı kitaplara gömülmüş bir âlim olarak yansıtmaz. Sevmeye, sevilmeye ve bir yuva kurmaya ihtiyaç duyan genç bir adam olarak sunar. Bu süreç, karakterin fitratı gereği hissettiği gönül bağı arzusunun öznel bakış açısıyla okuyucuya aktarılmasıyla başlar. Ancak roman, Maturidi'nin özel hayatındaki en büyük kırılma noktasını, bir hüsrana dönüşen evlilik süreciyle dramatize eder. Annesinin kendisine seçtiği eşin, bağda görüp etkilendiği o gizemli kız olduğunu sanan genç Muhammed'in yaşadığı trajedi; karakterin kamusal alim kimliği ile bireysel beşer dünyası arasındaki gerilimi derinleştirir. Düğün gecesi yaşanan hayal kırıklığı, İmam'ın zihnindeki idealize edilmiş güzel imgesi ile karşılarındaki Mestanbibi arasındaki ironik tezadı netleştirerek karakterin yuvarlaklaşmasını sağlar. Yazar bu noktada, anlatıcının mesafesini daraltarak karakterin hayal kırıklığını şu sözlerle betimler: "O vakitten sonra düğün hızla gerçekleşti. Aktar Ubeydullah'ın kızı Mestanbibi'yi helaline aldı. Ancak ne gariptir ki, gerdekte o güzel kadınla buluşmayı can atarak bekleyen delikanlı hayal kırıklığına uğradı. Mestanbibi hoş bir kızdı, ama bahçede karşılaştığı güzel değildi." (Bo'rixon, 2022: 39).

Karakterin gelişimindeki ikinci önemli dönüm noktası, oğlu Mansur'un doğumuyla birlikte aldığı "Ebu Mansur" (Mansur'un babası) künyesidir. Bu isim değişikliği, karakterin bir aile reisi olarak yeni sorumluluklar üstlendiği olgunluk evresini simgelemenin dışında; ilmi otoritesinin yanına beşerî bir sıfat ekleyerek onu toplum nezdinde daha erişilebilir kılar. Maturidi'nin bir baba olarak yaşadığı saf sevinç, onun insani varlığını en berrak haliyle ortaya koyar. Yazar, bu mutluluğu öğrencileriyle paylaştığı anı dramatize ederek karakterin içten ve doğal yapısını okuyucuya hissettirir. Özellikle üzerindeki kalın kışlık kıyafetleriyle bir avcıya benzetildiği sahne, karakterin idealize edilmiş alim görüntüsünden sıyrılarak doğal bir beşer olarak kurgulandığı önemli bir kesittir. Anlatıcı, bu sahnede gözlemci

bakış açısıyla İmam'ın heyecanını öğrencilerin şaşkınlığı üzerinden daha çarpıcı ve tarafsız bir gözle görünür kılar:

“Ey ilim talebeleri! diye seslendi, ağzından yoğun buhar çıkararak, Ey fazıllar, beni tebrik edin! Müjde hazırlayın, zira bir oğlum oldu! Herkes şaşkınlık içinde kalakaldı. Çünkü karşılarında duran, kalın yün başlık giymiş, üzerine keçe ceket giymiş, ağzı ve burnundan çıkan sıcak buhar sakal ve bıyıklarında kırağı gibi donmuş, kocaman bir bohçayı koltuğunun altına sıkıştırmış adam, ünlü ve bilgili üstattan ziyade, avdan dönen bir avcıya benziyordu.” (Bo’rixon, 2022: 115).

Oğlu Mansur’un ani hastalığı ve vefatı, İmam Maturidi’yi derinden sarsan büyük bir trajediye dönüşür. Bu acı olay evlat kaybıyla imtihan edilen ve en derin insani kederleri yaşayan bir baba olduğunu gözler önüne serer. Yazar, İmam’ın Allah’a olan teslimiyeti ile yüreğindeki sızı arasındaki o vakur dengeyi içsel bir hesaplaşma ve itiraf süreciyle sunar. Karakterin yaşadığı bu sarsıntı, onun ahlaki erdemlerinin sadece teorik birer bilgi olmadığını, hayatın en sert gerçekliği karşısında bizzat yaşanarak sınıandığını gösterir. Yazar bu sahnede, ilahi anlatıcı konumundan karakterin duygusal mahremiyetine en yakın mesafeye, yani öznel bakış açısına geçer. İmam’ın metanetini korurken aynı zamanda gözyaşı dökme hakkını talep etmesi, karakterin kutsallaştırılmış zırhını delen en insani dokunuştur. Karakterin inanç ve keder arasındaki bu dokunaklı sentezi, metne şu sözlerle yansır:

“Kardeşim, Allah Teâlâ bana iki büyük nimet gösterdi, biraz tadını tattırıp, sonra geri aldı. Biri sevgi nimeti, diğeri evlat nimeti. Yüce Rabbim hakkı için, yemin ederim ki onlara sabredeceğim. Şeytanı perişan edeceğim. İnaniyorum ve ümit ediyorum ki Yüce Yaradan ahirette bu önemsiz amelim için beni ödüllendirecek. Şimdi... Kutluğ Muhammed, ne olur beni yalnız bırak, biraz gözyaşı dökeyim. Zira... göz nurumdan, bu sefil dünyadaki avuntumdan ve umudumdan ayrıldım.” (Bo’rixon, 2022: 152).

Oğlunun vefatından yıllar sonra torunu Numan’ın dünyaya gelmesi, İmam Maturidi’nin dinmeyen acısını bir nebze olsun hafifletir. Torununa duyduğu derin sevgi ve onunla vakit geçirmek için en önemli işlerini dahi bir kenara bırakması, karakterin şefkatli dede yönünü tüm sıcaklığıyla ortaya koyar. Yazar, büyük bir alimin torunuyla yaşadığı bu çocuksu mutluluğu dramatize ederek, figürü kutsallaştırılmış imajından sıyrıp hayatın olağan ritmine dahil eder. Bu sahneler, karakterin beşerî yönlerini pekiştiren birer anlatı unsuru olarak işlev görür:

“Evdeki neşe ve mutluluk geri döndü. Bahtiyar dede, torununu görmek için sık sık kızının evine gider, bazen de onlar Maturid’e gelirlerdi. Küçük Numan evde olduğu zaman, Ebu Mansur tüm işleri bir kenara bırakır, tüm dünyayı unutarak torununa koşar, onu kucaklar, öper, bağrına

basar, sabah akşam onunla oynar, hatta medreseye gitmeyi bile ertelerdi.” (Bo’rixon, 2022: 155).

Yazar, İmam Maturidi’yi kurgularken onu hayatın tüm insani zorluklarına ve sarsıntılara göğüs geren bir düzleme yerleştirir. Özellikle Mestanbibi ile olan evliliği, onun sarsılmaz sabrını ve tahammül gücünü en çarpıcı şekilde gözler önüne serer. Evin içinde adeta bir yabancı gibi yaşayan Maturidi, eşinin bitmek bilmeyen öfke nöbetlerine ve ağır ithamlarına karşı derin bir sessizlikle karşılık verir. Bu durum, karakterin bilgeliği ile normal hayatı arasındaki tutarlılığı gösteren bir karakterizasyon başarısıdır:

“Ama aralarında sevgi yoktu. Ebu Mansur evde adeta yabancı gibiydi. Kendi düşüncelerine dalmış yürürdü. Sık sık patlayan kadın öfkesine ve lanetlerine ne itiraz eder, ne de önem verirdi. Kendisine bağırın karısına sanki cansız, ruhsuz bir nesne gibi bakardı. Bu durum Mestanbibi’yi daha da öfkeliendirirdi. Hatta bazen bir cisimle kocasının rastgele yerine vururdu. Ama Ebu Mansur en ufak bir karşılık vermez, sessizce uzaklaşırdı.” (Bo’rixon, 2022: 41).

İmam Maturidi, kırk yıllık bir evliliğin ardından eşinin ölüm döşeğindeki son arzusu ve helalleşme çabasıyla derin bir ruhsal sarsıntı yaşar. Yazar bu sahnede, soğukkanlı ve idealize edilmiş âlim kimliğinin ötesinde; geçmişiyile acı bir şekilde yüzleşen, kalbi paramparça olmuş yaralı bir eş portresi çizer. Onca yılın muhasebesi, karakterin iç dünyasında hüznünlü hıçkırıklara dönüşürken; anlatıcı bu anı öznel bakış açısıyla karakterin vicdani derinliğini ve yaşadığı ani farkındalık vurgulamak için kullanır. Karakterin yaşadığı bu geç kalmışlık hissi, onun kusursuzluk zırhını tamamen indirerek okuyucuyla olan duygusal mesafesini sıfıra indirir: “Hazret Maturidi hıçkırarak ağladı. Mestanbibi’nin son dileği bağrını paramparça etti. Aniden anladı ki, neredeyse kırk yıl birlikte yaşayıp, karı koca gibi yan yana oturup, samimi bir şekilde konuşmamışlardı”. (Bo’rixon, 2022: 153).

İmam Maturidi’nin karakterindeki büyüklüğü somutlaştıran son hamle, onun eşsiz affediciliğidir. Kendisine ve ailesine en ağır kötülükleri yapan Kadı İdris Şami’nin suçunu, onun oğlu İzra’ya yüklememesi; karakterin adalet anlayışının kişisel hırslardan ne kadar üstün olduğunu kanıtlar. Bu tavır, Maturidi’nin romanındaki insan-ı kâmil dönüşümünü tamamlayan stratejik bir eylem olarak kurgulanmıştır.

### Sonuç

Lokman Börihan’ın İmam Maturidi romanı, tarihsel roman türünün geçmişi tasvir eden statik yapısından sıyrılarak, karakter odaklı bir derinlik kazanmasının başarılı bir örneğidir. Bu çalışma, yazarın İslam düşünce dünyasının bu anıtsal ismini, sadece asırların ötesinden bugüne ulaşan bir fikir adamı olarak değil; hüznüleri, ailevi sorumlulukları ve insani zaaflarıyla yaşayan yuvarlak bir karakter olarak kurguladığını ortaya koymuştur. Börihan, Maturidi’yi kurgularken kronolojik

bir başarı öyküsü anlatmak yerine; onun Muhammed isminden başlayıp İmamı'1-Hüda ünvanıyla zirveye ulaşan ruhsal ve beşerî tekâmülüne, yani bir Bildungsroman (oluşum romanı) kurgusuna odaklanmıştır.

Yazarın bu karakter kurgulamasındaki başarısı, anlatı tekniklerini sistematik bir şekilde kullanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Doğrusal zaman akışının geriye dönüş teknikleriyle kırılması, karakterin çocukluk masumiyeti ile yetişkinlik bilgeliği arasında bir köprü kurmuştur. Romandaki siyasi krizler ve mezhepsel çatışmalar; Maturidi'nin dehasını ön plana çıkarmaktan ziyade, onun sabır ve merhamet gibi erdemlerini dramatize eden kurgusal araçlar olarak işlev görmüştür. Karakterin insanileştirilmesi süreci, özellikle üç temel kırılma noktası üzerinden tamamlanmıştır: Mestanbibi ile olan mutsuz evliliğindeki sessizliği bir alimin sabrını; oğlu Mansur'un kaybı, evlat acısıyla sarsılan bir babanın beşerî gerçekliğini; torunu Numan ile bulduğu teselli ise kutsallaştırılmış imajı yıkan şefkatli bir aile büyüğünü somutlaştırmıştır.

Börihan, anlatıda öznel bakış açısını kullanarak okuyucuyu karakterin zihinsel ve vicdani süreçlerine dahil etmiştir. Özellikle İmam'ın hayal kırıklıkları ve içsel hesaplaşmaları sırasında başvuru iç monolog anları, tarihsel bir şahsiyetin akılcı öğretilerinin soğuk birer bilgi olarak kalmasını engellemiş; bu mirasın okuyucunun kalbine nüfuz etmesini sağlamıştır. Öte yandan, karakterin heyecanlandığı veya mutlu olduğu anlarda kullanılan gözlemci bakış açısı, Maturidi'yi ulaşılmaz bir otorite olmaktan çıkarıp, duygularıyla devinim kazanan dinamik bir figür haline getirmiştir.

Yazarın Maturidi'yi tüm insani halleriyle ele alması, Sovyet dönemindeki tekdüze kahraman kalıplarının geride kaldığını ve bağımsızlık sonrası Özbek edebiyatının ihtiyaç duyduğu gerçekçi insan modelinin başarıyla inşa edildiğini kanıtlar. Bu eser, Şevket Mirziyoyev'in *Yeni Özbekistan Stratejisi* adlı eserinde vurguladığı insan onurunu ve manevi değerleri her şeyin üstünde tutma ilkesinin edebiyattaki en somut yansımasıdır. Börihan'ın bu beşerî Maturidi inşası; ulu ecdadı ulaşılmaz birer put olmaktan çıkarıp onları etrafına ilham veren birer rehber olarak sunan Yeni Özbekistan'daki kültürel dirilişin en yetkin temsillerinden biri olarak yerini almıştır.

### Kaynakça

Abdullayeva, Sevara Umidjon Qizi (2024). "Luqmon Bo'rixon İjodida Tarixiy Mavzuning İshlanishi". *Hamkor Konferensiyalar*, 1(8): 285–289.

Bo'rixon, Luqman (2022). *Imom Moturidiy*. Toshkent: Adabiyot Nashriyoti.

Forster, Edward Morgan (2016). *Roman Sanatı*. Çev. Ünal Aytür. İstanbul: Milenyum Yayınları.

Karimov, Hakimjon (2010). *İstiqlal Davri Adabiyoti*. Toshkent: Yangi Nashr.

- Mirziyoyev, Shavkat (2021). *Yangi O‘zbekiston Strategiyasi*. Toshkent: “O‘zbekiston” Nashriyoti.
- Önal, Recep (2013). “Mâtürîdî’nin hayatı, eserleri ve kelam ilmi’ndeki yeri.” *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3): 325-360.
- Özen, Şükrü (2003). “Mâtürîdî.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C. 28. Ankara: TDV Yayınları, 146-151.
- Özen, Şükrü (2003). “Mâtürîdiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* C.28. Ankara: TDV Yayınları, 165-175.
- Sadullayeva, Mohira (2022). “Luqmon Bo‘rixon Ijodida Ruhiyat Tasviri Talqini”. *5th International Conference on Advance Research in Humanities, Applied Sciences and Education*, New York, 83-87.
- Yoldaşev, Marufjon (2020). “Bağımsızlık Dönemi Özbek Edebiyatı”. *Kardeş Kalemler Dergisi*, 166: 80-90.

Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmişlerdir:

**Etik Kurul Belgesi:** Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

**Finansman:** Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

**Destek ve Teşekkür:** Yazar tarafından çalışmayla ilgili olarak Prof. Dr. Ferudun Hakan Özkan’a teşekkür edilmektedir.

**Çıkar Çatışması Beyanı:** Bu çalışmanın araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

**Yazarın Notu:** Bu çalışma ile ilgili yazarın beyan ettiği herhangi bir not bulunmamaktadır.

**Katkı Oranı Beyanı:** Bu çalışmanın tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.



The author / authors of the study declared the following points within the framework of the “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

**Ethics Committee Approval:** Ethics committee approval is not required for this study.

**Funding:** No support was received from any institution or organization for this study.

**Support and Acknowledgment:** The author expresses gratitude to Prof. Dr. Ferudun Hakan Özkan for his contributions to this study.

**Declaration of Conflicting Interests:** The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this study.

**Author’s Note:** There are no notes declared by the author regarding this study.

**Author Contributions:** All sections of this study have been prepared by a single author.